

सूर्योदय नगरपालिकाको खानेपानी तथा सरसफाइ मापदण्ड

२०८२

कार्यपालिकाबाट स्वीकृत मिति: २०८२।०५।१२

विषय सूची

१. प्रस्तावना.....	1
२. संक्षिप्त नाम, प्रारम्भ र व्याख्या.....	1
२.१ संक्षिप्त नाम.....	1
२.२ प्रारम्भ.....	1
२.३ व्याख्या.....	1
३. परिभाषा र लागू क्षेत्र.....	1
३.१ मुख्य शब्दावली.....	1
३.२ लागू क्षेत्र.....	2
३.३ लक्षित समूह.....	2
४. नगरपालिकाको भूमिका.....	2
४.१ नियमन र अनुगमन.....	2
४.२ समन्वय.....	3
४.३ प्रविधिक सहयोग र न्यूनतम मर्मत-संभार.....	3
४.४ स्रोत संरक्षण.....	3
४.५ सामाजिक समावेशिता र सहूलियत.....	3
४.६ सचेतनामूलक कार्यक्रम.....	3
५. उपभोक्ता समितिको भूमिका र जवाफदेहीता.....	3
५.१ शुल्क असुली र खर्चमा पारदर्शिता.....	3
५.२ गुणस्तर परीक्षण र मर्मतमा सहकार्य.....	3
५.३ प्रतिवेदन र सामाजिक लेखापरीक्षण.....	4
५.४ गुनासो व्यवस्थापन.....	4
५.५ समुदायसँग समन्वय.....	4
६. खानेपानी मापदण्ड.....	4
६.१ गुणस्तर (Quality Standards).....	4
६.२ आपूर्ति (Supply Standards).....	5
६.३ स्रोत संरक्षण (Source Protection).....	6

६.४ प्राविधिक मापदण्ड (Technical Standards)	6
७. सरसफाई मापदण्ड	6
७.१ शौचालय (Toilet Standards)	6
७.२ घरधुरी मापदण्ड (Household Standards)	6
७.३ फोहोर व्यवस्थापन (Waste Management)	7
७.४ स्वच्छता शिक्षा/अभियान (Hygiene Education & Campaigns).....	7
७.५ स्वच्छता शिक्षा/अभियान (Hygiene Education & Campaigns).....	7
८. सेवा वितरण र समावेशिता	8
८.१ सबै वासिन्दामा पहुँच (Universal Access)	8
८.२ महसूल निर्धारण (Tariff & Revenue)	8
८.३ सहूलियत/छुट व्यवस्था (Subsidy/Exemption)	9
८.४ सेवा प्रदायकको जवाफदेहीता (Accountability of Service Providers)	9
८.५ PPP मोडल (Public–Private Partnership)	9
९. संस्थागत व्यवस्था	9
९.१ खानेपानी तथा सरसफाई समिति (WASH Committee).....	9
९.२ क्षमता विकास (Capacity Development)	10
९.३ आपतकालीन योजना (Emergency Response Plan).....	10
९.४ सामुदायिक महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHVs) को भूमिका	10
१०. अनुगमन र जवाफदेहीता	11
१०.१ कार्यसम्पादन सूचक (Key Performance Indicators – KPIs).....	11
१०.२ अनुगमन समिति र प्रतिवेदन	11
१०.३ गुनासो व्यवस्थापन प्रणाली (Grievance Redressal Mechanism)	12
१०.४ दण्ड र पुरस्कार (Penalty & Incentive)	12
११. वातावरणीय दिगोपन	12
११.१ जलवायु सहनशील संरचना (Climate Resilient Infrastructure)	12
११.२ ऊर्जा दक्षता (Energy Efficiency)	13
११.३ वर्षा पानी संकलन (Rainwater Harvesting)	13
११.४ फोहोर पानी प्रशोधन र पुनःप्रयोग (Wastewater Treatment & Reuse).....	13

११.५ स्रोत संरक्षण र हरियाली कार्यक्रम (Catchment Area Protection)	13
१२. विशेष क्षेत्रका लागि मापदण्ड	14
१३. समुदाय सहभागिता र सचेतना	15
१३.१ मासिक सरसफाइ अभियान (Clean-up Campaign)	15
१३.२ पानी बचत अभियान (Water Conservation Campaign)	15
१३.३ विद्यालय-आधारित सचेतना.....	15
१३.४ मिडिया र सामुदायिक मञ्च प्रयोग (Media & Community Platforms)	15
१३.५ Feedback System	15
१४. कार्यान्वयन र बजेट.....	16
१४.१ कार्यान्वयन योजना (Implementation Plan)	16
१४.२ बजेट व्यवस्थापन (Budget Management)	16
१४.३ खर्च विवरण प्रकाशन (Expenditure Transparency)	16
१४.४ वार्षिक प्रतिवेदन (Annual Report)	16
१५. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून, नीति, योजना तथा लक्ष्यहरुसँगको तादम्यता	17
१६. समीक्षा र संशोधन.....	17
१६.१ समीक्षा चक्र (Review Cycle)	17
१६.२ आकस्मिक परिमार्जन (Emergency Revision)	17
१६.३ सरोकारवालासँग परामर्श (Stakeholder Consultation).....	17
१६.४ परिमार्जन अभिलेख (Amendment Record)	18
Annex-१: Drinking Water Quality Parameters	19
Annex-२: Wastewater Discharge Standards	20
Annex-३: विशेष क्षेत्र मापदण्ड (Summary Table).....	21
Annex-४: KPIs Monitoring Framework.....	22
Annex-५: तादम्यता सारांश (Alignment with National & International Frameworks)	24

१. प्रस्तावना

सुरक्षित खानेपानी र सरसफाइ सेवा प्रत्येक नागरिकको मौलिक अधिकार हो। नेपाल सरकारको संविधानले नागरिकलाई आधारभूत सेवाको रूपमा सुरक्षित खानेपानी र सरसफाइमा पहुँच सुनिश्चित गरेको छ। नगरपालिकाले यस अधिकारलाई व्यवहारमा उतार्नका लागि नीतिगत, संस्थागत र कार्यगत पहलहरू गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

यस मापदण्डको प्रमुख उद्देश्य नगरपालिकाभित्रका सबै नागरिकलाई समान पहुँच हुने गरी सुरक्षित खानेपानी उपलब्ध गराउनु, गुणस्तरीय र दिगो सरसफाइ सेवा सुनिश्चित गर्नु, र समावेशी दृष्टिकोण अपनाई विपन्न, सीमान्तकृत, अपांगता भएका, महिला, बालबालिका र तेस्रो लिंगी समुदायलाई विशेष प्राथमिकता दिनु हो।

मापदण्ड निर्माणका लागि प्रमुख कानुनी आधारहरू नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११(२)(घ), राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड, २०७९, संघीय सरकारबाट जारी खानेपानी तथा सरसफाइ नियमावली, २०८१ र **खानेपानी तथा सरसफाइ ऐन, २०७९ को दफा ३६(२)** हुन्। सो ऐनले स्थानीय तहलाई आफ्नै अधिकारक्षेत्रभित्र खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी मापदण्ड तयार गरी स्वीकृत र लागू गर्ने अधिकार स्पष्ट रूपमा प्रदान गरेको छ।

स्थानीय सन्दर्भका हिसाबले यो नगरपालिका ग्रामिण पहाडी भूगोलमा अवस्थित छ। यहाँका बस्तीहरू विखण्डित, पहाडी ढलानमा फैलिएका छन् जसले गर्दा आधारभूत सेवाको आपूर्ति गर्न चुनौतीपूर्ण देखिन्छ। अधिकांश खानेपानी आयोजनाहरू उपभोक्ता समितिहरूद्वारा सञ्चालित छन्, कतिपय अवस्थामा समुदायले आफैँ शुल्क असुली गरी सेवा सञ्चालन गरेका छन्। नगरपालिकाले प्रत्यक्ष रूपमा आयोजना सञ्चालन नगरे पनि स्रोत संरक्षण, सामान्य मर्मत-संभार, पाइपलाइन तथा ट्याङ्की सुधार, सचेतनामूलक कार्यक्रम र विपन्न परिवारलाई शौचालय निर्माणमा सहयोग गर्दै आएको छ। यस पृष्ठभूमिमा, नगरपालिकाको भूमिका प्रत्यक्ष सेवा प्रदायकभन्दा बढी नियमन, समन्वय, प्रविधिक सहयोग र समुदायलाई सक्षम बनाउने हो भन्ने स्पष्ट देखिन्छ। यसैलाई दृष्टिगत गरी तयार गरिएको यो खानेपानी तथा सरसफाइ मापदण्डले संघीय तथा प्रदेश सरकारले जारी गरेका नीति, ऐन र मापदण्डसँग तालमेल गर्दै, स्थानीय स्तरमा कार्यान्वयन योग्य व्यवहारिक मार्गदर्शन प्रदान गर्नेछ।

२. संक्षिप्त नाम, प्रारम्भ र व्याख्या

२.१ संक्षिप्त नाम

यो मापदण्डलाई “सूर्योदय नगरपालिकाको खानेपानी तथा सरसफाइ मापदण्ड, २०८२” भन्ने गरिनेछ।

२.२ प्रारम्भ

यो मापदण्ड सूर्योदय नगरपालिकाको नगर कार्यपालिकाले स्वीकृत गरेको मितिदेखि लागू हुनेछ।

२.३ व्याख्या

यस मापदण्डमा प्रयोग भएका शब्द वा पदावलीहरूको अर्थ, प्रसंगअनुसार, नेपालको संविधान, खानेपानी तथा सरसफाइ ऐन, २०७९, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, र अन्य प्रचलित कानूनमा उल्लेख भएअनुरूप हुनेछ।

३. परिभाषा र लागू क्षेत्र

३.१ मुख्य शब्दावली

यस मापदण्डमा प्रयोग भएका मुख्य शब्दहरूको अर्थ यसप्रकार रहनेछ:

१. **खानेपानी (Drinking Water):** मानव उपभोगका लागि प्रयोग गर्न मिल्ने, प्रदूषणमुक्त र राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड, २०७९ अनुसार सुरक्षित मानिएको पानी।

2. **सरसफाइ (Sanitation):** सुरक्षित शौचालय, ढल व्यवस्थापन, फोहोरमैला व्यवस्थापन, फोहोर पानी प्रशोधन, व्यक्तिगत सरसफाइ अभ्यास र वातावरण संरक्षणलाई समेट्ने समग्र अवधारणा।
3. **स्वच्छता (Hygiene):** दैनिक जीवनमा अपनाइने स्वास्थ्य र सफाइ सम्बन्धी अभ्यासहरू—जस्तै हात धुने, खाना पकाउने, सुरक्षित भण्डारण, सरसफाइ सामग्रीको प्रयोग।
4. **सेवा प्रदायक (Service Provider):** खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउने निकाय—नगरपालिका, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था वा अनुमतिपत्र प्राप्त निजी/साझेदारी (PPP) संस्था।
5. **उपभोक्ता समिति (User Committee):** स्थानीय बासिन्दाबाट गठन भएको, खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना सञ्चालन, शुल्क असुली, मर्मत-संभार र व्यवस्थापन गर्ने निकाय।
6. **महसूल (Tariff/Revenue):** खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको प्रयोगका लागि तोकिएको शुल्क, जसलाई पारदर्शी र सार्वजनिक सुनुवाइको आधारमा निर्धारण गरी संकलन गरिनेछ।
7. **लक्षित समूह (Target Group):** नगरपालिकाभित्रका सबै शहरी तथा ग्रामीण बासिन्दा, विशेष गरी विपन्न, सीमान्तकृत, महिला, बालबालिका, अपांगता भएका व्यक्ति तथा तेस्रो लिंगी समुदाय।
8. **फोहोरपानी (Wastewater):** खानेपानीको घरेलु तथा संस्थागत प्रयोगपछि निस्कने, मानव मलमूत्र सहित वा रहित फोहोरपानी, जसमा फोहोरपानीसँग मिसिएको वर्षातको पानी पनि पर्छ।
9. **फोहोरपानी प्रशोधन केन्द्र (Wastewater Treatment Plant):** मानव मलमूत्रजन्य लेदो प्रशोधन केन्द्र, सामान्य फोहोरपानी प्रशोधन केन्द्र वा एकीकृत (Integrated) प्रशोधन प्रणाली जसले प्रदूषण घटाई वातावरणमा सुरक्षित रूपमा निष्कासन गर्ने व्यवस्था गर्छ।

३.२ लागू क्षेत्र

- यो मापदण्ड नगरपालिकाको सम्पूर्ण भूभागमा लागू हुनेछ।
- आवश्यकताअनुसार वडास्तर, विशेष क्षेत्र (जस्तै: विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, बजार, पार्क, बसपार्क, पर्यटकीय स्थल) मा थप प्रावधान कार्यान्वयन गर्न सकिनेछ।
- नगरपालिकाभित्र रहेका सबै प्रकारका खानेपानी तथा सरसफाइ सेवामा यो मापदण्ड लागू हुनेछ— चाहे ति आयोजना नगरपालिकाद्वारा प्रत्यक्ष सञ्चालन भएका हुन् वा उपभोक्ता समिति/निजी संस्थाद्वारा सञ्चालित।

३.३ लक्षित समूह

- यो मापदण्ड नगरपालिकाभित्रका सबै बासिन्दामा लागू हुने भए पनि विशेष प्राथमिकता निम्न समूहलाई दिइनेछ:
  - विपन्न तथा सीमान्तकृत समुदाय
  - महिला र बालबालिका
  - अपांगता भएका व्यक्ति
  - तेस्रो लिंगी समुदाय
  - शहरी झुग्गी तथा अनौपचारिक बस्तीमा बसोबास गर्ने परिवार

४. नगरपालिकाको भूमिका

नगरपालिकाले प्रत्यक्ष रूपमा खानेपानी आपूर्ति गर्ने जिम्मेवारी नलिएको भए पनि, यस क्षेत्रमा नियमन, समन्वय, प्रविधिक सहयोग र समुदायलाई सक्षम बनाउने महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। नगरपालिकाको भूमिका यस प्रकार रहनेछ:

४.१ नियमन र अनुगमन

- संघीय तथा प्रदेश सरकारका नीतिहरूसँग मेल खाइ रहने गरी स्थानीय स्तरमा खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको नियमावली, मापदण्ड र कार्यविधि तयार गर्ने।
- नगरपालिकाभित्र सञ्चालन भइरहेका उपभोक्ता समिति वा निजी संस्थाले तोकिएको मापदण्ड अनुसार सेवा प्रदान गरेको/नगरेको अवस्थाको अनुगमन गर्ने।

- शुल्क असुली, सेवा गुणस्तर, र पहुँच सम्बन्धी कार्यहरूमा पारदर्शिता कायम गर्न **सार्वजनिक सुनुवाइ र सामाजिक लेखापरीक्षण** अनिवार्य गर्ने

४.२ समन्वय

- वडास्तर, उपभोक्ता समिति, समुदाय, सहकारी, **NGO/INGO** तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी सेवा आपूर्तिलाई दिगो बनाउन सहयोग गर्ने
- संघीय र प्रदेश सरकार, विकास साझेदार तथा दातृ निकायसँग तालमेल गरी स्रोत परिचालन गर्ने
- आपतकालीन अवस्थाहरूमा (जस्तै पहिरो, बाढी, सुख्खा) तत्काल वैकल्पिक आपूर्ति (ट्यांकर, पानी फिल्टर, मोबाइल उपचार इकाई) उपलब्ध गराउन समन्वय गर्ने

४.३ प्राविधिक सहयोग र न्यूनतम मर्मत-संभार

- पाइपलाइन, भण्डारण ट्यांकी, **Chlorination** प्रक्रिया जस्ता क्षेत्रमा उपभोक्ता समितिलाई आवश्यक **प्राविधिक सहयोग र तालिम** उपलब्ध गराउने
- साना आयोजनामा समुदायले गर्न नसक्ने स्तरको **न्यूनतम मर्मत-संभार (Emergency Repair)** नगरपालिकाले गर्ने
- गुणस्तर परीक्षणका लागि प्राविधिक सहयोग वा परीक्षण प्रयोगशालासँग समन्वय गर्ने

४.४ स्रोत संरक्षण

- मुहान, खोला, झरार र भू-जललाई दीगो बनाउन **स्रोत संरक्षण कार्यक्रम** सञ्चालन गर्ने
- **Catchment area** हरियाली बढाउने, रुख रोपण, र प्रदूषण रोकथामका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- नयाँ भवन वा सार्वजनिक संरचनामा वर्षा पानी संकलन अनिवार्य गराउने

४.५ सामाजिक समावेशिता र सहूलियत

- विपन्न तथा सीमान्तकृत परिवारलाई **शौचालय निर्माणमा सहूलियत (सामाग्री सहयोग वा अनुदान)** दिने
- महिला, अपांगता भएका व्यक्ति, र तेस्रो लिंगी समुदायलाई लक्षित सुविधा विकास गर्ने

४.६ सचेतनामूलक कार्यक्रम

- विद्यालय, आमा समूह, युवा क्लब तथा सामुदायिक संस्थामार्फत सरसफाइ र पानी बचत सम्बन्धी **सचेतनामूलक अभियान** सञ्चालन गर्ने
- **Global Handwashing Day, World Water Day** जस्ता दिवसहरूलाई स्थानीय अभियानको रूपमा मनाउने
- रेडियो, सूचना बोर्ड, QR कोड वा सार्वजनिक मञ्चमार्फत निरन्तर जनचेतना प्रवर्द्धन गर्ने

५. उपभोक्ता समितिको भूमिका र जवाफदेहीता

नगरपालिकाभित्रका अधिकांश खानेपानी आयोजना उपभोक्ता समितिद्वारा सञ्चालित हुने भएकाले, उनीहरूको **जवाफदेहीता, पारदर्शिता र सहकार्य** अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ। यस मापदण्ड अन्तर्गत उपभोक्ता समितिको भूमिका र जिम्मेवारी यसप्रकार रहेछ:

५.१ शुल्क असुली र खर्चमा पारदर्शिता

- सेवा प्रदायकको हैसियतमा उपभोक्ता समितिले खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाका लागि शुल्क निर्धारण, असुली र खर्च पारदर्शी तरिकाले गर्नुपर्नेछ
- शुल्क निर्धारण **सार्वजनिक सुनुवाइ र उपभोक्तासँगको परामर्श** मार्फत गरिनुपर्नेछ
- संकलित रकमको **आय-व्यय विवरण त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित** गर्नुपर्नेछ (सूचना बोर्ड, सार्वजनिक मञ्च वा नगरपालिकामा बुझाउने)

५.२ गुणस्तर परीक्षण र मर्मतमा सहकार्य

- खानेपानीको गुणस्तर परीक्षणमा नियमित रूपमा नगरपालिकासँग सहकार्य गर्ने
- पाइपलाइन, ट्यांकी वा वितरण प्रणालीमा आएको सामान्य बिग्रावटको तत्काल मर्मत गर्ने, र आवश्यक परेको अवस्थामा **नगरपालिकासँग प्राविधिक सहयोग माग्ने**

- Chlorination वा अन्य उपचार प्रक्रियामा नगरपालिकाले उपलब्ध गराएको प्राविधिक सिफारिसलाई पालना गर्ने

५.३ प्रतिवेदन र सामाजिक लेखापरीक्षण

- प्रत्येक वर्ष सञ्चालन, आय-व्यय, मर्मत-संभार, गुणस्तर परीक्षणको अवस्था, सेवा प्रयोगकर्ता संख्या लगायतको विवरण सहित **वार्षिक प्रतिवेदन** तयार गर्ने
- उक्त प्रतिवेदन नगरपालिकामा बुझाउने र **सामाजिक लेखापरीक्षण (Social Audit)** मार्फत समुदायमा सार्वजनिक गर्ने
- पारदर्शिता र जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्न प्रतिवेदन नगरपालिकाको वेबसाइट वा सूचना बोर्डमा प्रकाशित गर्न सकिनेछ

५.४ गुनासो व्यवस्थापन

- सेवाग्राहीको गुनासो दर्ता र समाधानका लागि उपभोक्ता समितिले **गुनासो दर्ता किताब (Grievance Register)** राख्ने
- गुनासो समाधान नभएमा वा ठूलो समस्या भएमा तत्काल नगरपालिकालाई जानकारी गराउने
- सेवाग्राहीलाई गुनासो समाधान भएको जानकारी (Notice Board, SMS वा प्रत्यक्ष सूचना) उपलब्ध गराउने

५.५ समुदायसँग समन्वय

- उपभोक्ताको सहभागिता सुनिश्चित गर्दै योजना, कार्यान्वयन र अनुगमनमा स्थानीय समुदायलाई संलग्न गराउने
- आमा समूह, विद्यालय, युवा क्लब जस्ता स्थानीय निकायसँग सहकार्य गरी सरसफाइ सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

६. खानेपानी मापदण्ड

नगरपालिकाभित्रका सबै खानेपानी आयोजनाहरूले न्यूनतम गुणस्तर, आपूर्ति, स्रोत संरक्षण र प्राविधिक मापदण्डको पालना गर्नुपर्नेछ। यसले सेवाको **सुरक्षा, निरन्तरता र दिगोपन** सुनिश्चित गर्नेछ।

६.१ गुणस्तर (Quality Standards)

- नगरपालिकाभित्र आपूर्ति गरिने खानेपानी अनिवार्य रूपमा राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड, २०७९ अनुरूप हुनुपर्नेछ।
  - **भौतिक (Physical):** रङ, स्वाद, गन्ध प्राकृतिक स्तरमा; निलम्बित पदार्थ न्यूनतम।
  - **रासायनिक (Chemical):** pH = ६.५-८.५, TDS $\leq$ १००० mg/l, Fluoride $\leq$ १.५ mg/l, Chlorine residual ०.२-०.५ mg/l।
  - **जैविक (Biological):** *E. coli* = ० प्रति १०० ml नमुना।

परीक्षण तालिका

- विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था र संवेदनशील क्षेत्रमा = त्रैमासिक परीक्षण।
- सामान्य समुदायमा = ६ महिनामा एक पटक परीक्षण।

नमुना सङ्कलन विधि (Sampling Methods)

- नमुना संकलन र परीक्षण **ISO 5667 series** अनुसार हुनेछ:
  1. ISO 5667-1: Guidance on the design of sampling programs।
  2. ISO 5667-2: Guidance on sampling techniques।
  3. ISO 5667-3: Guidance on the preservation and handling of samples।
  4. ISO 5667-10: Guidance on sampling of wastewaters।

नतिजा सार्वजनिकता

- परीक्षण नतिजा अनिवार्य रूपमा नगरपालिकाको वेबसाइट, सूचना बोर्ड वा सार्वजनिक मञ्च मार्फत प्रकाशित गरिनेछ।

६.२ आपूर्ति (Supply Standards)

- प्रत्येक घरधुरीलाई न्यूनतम ४५-६५ लि./व्यक्ति/दिन पानी आपूर्ति गर्नुपर्नेछ
- आपूर्ति प्रणालीले दैनिक कम्तीमा ६ घण्टा निरन्तर आपूर्ति गर्नुपर्नेछ
- पानी आपूर्ति प्रणालीमा न्यूनतम ०.१-०.२ MPa (१-२ bar) दबाव कायम हुनुपर्नेछ, ताकि माथिल्लो तलासम्म पानी आपूर्ति पुग्न सकोस्
- आपतकालीन अवस्थामा (सुरक्षा, पहिरो, भूकम्प, बाढी आदि) ट्यांकर वा **Mobile Water Treatment Unit** मार्फत वैकल्पिक आपूर्ति उपलब्ध गराउनुपर्नेछ
- आपूर्ति गर्दा प्रयोग गरिने स्रोत “सुधारिएको आधारभूत खानेपानी (Improved Basic Drinking Water Source)” हुनुपर्नेछ
- असुरक्षित (Unimproved) स्रोत प्रयोग गर्ने घरधुरीलाई चरणबद्ध रूपमा सुरक्षित स्रोतमा रूपान्तरण गरिनेछ

सुधारिएको आधारभूत खानेपानी (Improved Basic Drinking Water)

Improved Source भन्नाले:

- Protected Spring (सुरक्षित मुहान)
- Protected Dugwell / Dug-out with lining (ढुङ्गेधारा वा इनार सुरक्षित ढाकिएको)
- Borehole/Tube well (सुरक्षित कभर भएको)
- Pipe supply to household/community tap (घरधुरी वा सामुदायिक धारा)
- Reservoir/Storage Tank (सुरक्षित भण्डारण)

Unimproved Source भन्नाले:

- खुला इनार वा मुहान
- सतही पानी (ताल, पोखरी, खोला)
- असुरक्षित वर्षा पानी संकलन

मापदण्ड: नगरपालिकाले **Unimproved Sources** → **Improved Sources** मा रूपान्तरण गर्ने कार्ययोजना बनाउनुपर्नेछ

विशेष प्रयोगका लागि आपूर्ति मात्राको मापदण्ड

क्षेत्र/संस्था	न्यूनतम आवश्यक मात्रा (l/person/day)	विवरण
घरधुरी	४५-६५	Drinking, Cooking, Washing
विद्यालय (School)	~१५	Drinking ५-१० + Toilet/Flush ५
स्वास्थ्य संस्था (Hospital)	OPD Patient: ४०-६० Inpatient: १००-१३५ Staff: ३०-४०	Special Case: १५०-२०० (Operation Theater, Laundry आदि)
कार्यालय/व्यावसायिक भवन	२५-३०	Staff & Visitors
होटल/रेस्टुरेन्ट	७०-१००	प्रति ग्राहक
पशुपालन (Livestock)	गाई/भैंसी: ३०-४० बाख्रा/भेडा: ३-५ कुरकुरा: ०.५-१	मौसम अनुसार परिवर्तनशील
कृषि/बगैँचा	३-५ प्रति m ²	तरकारी/बगैँचा सिचाइ

६.३ स्रोत संरक्षण (Source Protection)

- प्राकृतिक मुहान, खोला, इनार र बोरिङ वरपरको ५० मिटर क्षेत्रमा प्रदूषण गर्ने गतिविधि (फोहर फाल्ने, पशुपालन, रासायनिक मल/औषधि प्रयोग, शौचालय निर्माण) निषेध गरिनेछ।
- नयाँ भवन वा सार्वजनिक संरचना निर्माण गर्दा वर्षा पानी संकलन प्रणाली अनिवार्य बनाइनेछ।
- भू-जल पुनर्भरणका लागि **Recharge Pit, Infiltration Pond** वा अन्य प्रविधिको प्रयोग प्रोत्साहित गरिनेछ।
- सामुदायिक रूख रोपण र **Catchment Area Protection Program** सञ्चालन गरी स्रोत दीगो बनाइनेछ।

६.४ प्राविधिक मापदण्ड (Technical Standards)

- **पाइप प्रणाली:** राष्ट्रिय Drinking Water Pipe Standard अनुसार PVC/HDPE पाइप प्रयोग, न्यूनतम आयु २५ वर्ष।
- **भण्डारण ट्यांकी:** Food grade ट्यांकी प्रयोग गर्नुपर्नेछ, जुन प्रत्येक ६ महिनामा सफा गर्ने SOP पालना गरेर मर्मत गरिनेछ।
- **पानी प्रशोधन (Treatment):**
  - Chlorination अनिवार्य।
  - ठूलो स्केलमा फिल्ट्रेसन वा आधुनिक प्रविधि (जस्तै UV, Slow Sand Filter) प्रयोग गर्न प्रोत्साहना।
- **मर्मत तालिका:**
  - मासिक र त्रैमासिक आधारमा निरीक्षण र नियमित मर्मत।
- **आकस्मिक मर्मत:**
  - आपूर्ति प्रणालीमा आएको समस्या वा बिग्रावटलाई २४ घण्टा भित्र मर्मत गर्नुपर्नेछ।

७. सरसफाइ मापदण्ड

नगरपालिकाभित्र सरसफाइ सेवाको दिगोपन, स्वास्थ्य सुरक्षा र समावेशिता सुनिश्चित गर्न प्रत्येक घरधुरीदेखि सार्वजनिक स्थलसम्मका लागि स्पष्ट मापदण्ड तय गरिएको छ।

७.१ शौचालय (Toilet Standards)

- **घरधुरी स्तरमा:**
  - प्रत्येक घरमा सुरक्षित र सुधारिएको शौचालय (Flush वा Improved Pit Latrine) अनिवार्य।
  - विपन्न तथा सीमान्तकृत परिवारलाई अनुदान वा सामग्री सहूलियत (जस्तै: प्यान, पाइप, सिमेन्ट)।
- **विद्यालय र स्वास्थ्य संस्थामा:**
  - छात्र/छात्राका लागि छुट्टै शौचालय।
  - मासिक धर्म स्वच्छता (MHM) सुविधा: साबुन, पानी, Sanitary Pad Disposal System।
  - अपांगमैत्री शौचालय: Wheelchair accessible, Handrails, Non-slippery floor।
  - बालमैत्री शौचालय: बच्चाहरूलाई सहज हुने ढाँचा।
- **सार्वजनिक स्थलमा:**
  - बजार, पार्क, बसपार्क, पर्यटकीय स्थल, सभा स्थलमा सार्वजनिक शौचालय।
  - अनुपात: १०० प्रयोगकर्तामा कम्तीमा १ शौचालय।

७.२ घरधुरी मापदण्ड (Household Standards)

- व्यवस्थित शौचालय: Improved Toilet जसमा भेन्टिलेसन, पानी/सफाइ सुविधा।

- भेन्टिलेसन भएको भान्सा: धुवाँ-धुलो निस्कन सहज हुने खिड्की वा Smoke Vent अनिवार्य।
- सुधारिएको चुल्हो वा चिमनी: Indoor Air Pollution घटाउन अनिवार्य।
- घरमै फोहोर वर्गीकरण:
  - अर्गानिक (जैविक),
  - इनअर्गानिक (गैर-जैविक),
  - आवश्यक परे Hazardous Waste (ब्याट्री, मेडिकल Waste)।

७.३ फोहोर व्यवस्थापन (Waste Management)

- **घरधुरी स्तरमा वर्गीकरण:**
  - कम्तीमा दुई वर्गमा फोहोर छुट्याउने (अर्गानिक र इनअर्गानिक)।
  - जैविक फोहोरलाई कम्पोस्ट वा पशु आहारमा प्रयोग गर्ने।
- **ढल व्यवस्थापन:**
  - ग्रामीण क्षेत्रमा सेप्टिक ट्यांकी वा सोख्ता अनिवार्य।
  - शहरी क्षेत्रमा आवश्यकता अनुसार सामूहिक ढल प्रणाली (Sewerage Network)।
- **फोहोर प्रशोधन (Treatment):**
  - जैविक फोहोरबाट कम्पोस्ट वा बायोग्यास उत्पादन।
  - इनअर्गानिक फोहोर पुनःप्रयोग वा सुरक्षित निपटान।
  - स्वास्थ्य संस्थाबाट उत्पन्न Bio-medical Waste (Incinerator, Autoclave, Deep Burial)।
- **अस्पताल/उद्योग फोहोरपानी:**
  - अस्पताल वा उद्योगबाट निष्काशन हुने फोहोरपानी वन तथा वातावरण मन्त्रालयले तोकेको मापदण्ड अनुसार मात्र Sewer मा मिसाउन पाइनेछ।

७.४ स्वच्छता शिक्षा/अभियान (Hygiene Education & Campaigns)

- विद्यालय पाठ्यक्रममा सरसफाइ र स्वास्थ्य शिक्षा समावेश।
- मासिक सरसफाइ अभियान: वडा, आमा समूह, युवा क्लबसँग सहकार्य।
- जनचेतना कार्यक्रम: रेडियो, सूचना बोर्ड, QR कोड, सार्वजनिक मञ्चा।
- हात धुने सुविधा: विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था र सार्वजनिक स्थलमा साबुनपानी वा Alcohol-based sanitizer।

७.५ स्वच्छता शिक्षा/अभियान (Hygiene Education & Campaigns)

- **विद्यालयमा:**
  - नियमित रूपमा स्वास्थ्य-स्वच्छता सम्बन्धी विषयलाई पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने।
  - विद्यार्थीलाई हात धुने, पानी बचत गर्ने, सरसफाइ कायम गर्ने अभ्यासमा सहभागी गराउने।
- **सामुदायिक स्तरमा:**
  - प्रत्येक वडा, आमा समूह, युवा क्लब वा सामुदायिक संस्थासँग सहकार्य गरी **मासिक सरसफाइ अभियान (Clean-up Campaign)** सञ्चालन गर्ने।
  - हात धुने स्टेशन विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, बजार र सार्वजनिक स्थलमा अनिवार्य स्थापना गर्ने।
- **प्रचार-प्रसार:**
  - रेडियो, सूचना बोर्ड, सामाजिक सञ्जाल, पम्पलेट, पोस्टर आदिबाट सरसफाइ सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

- **World Water Day, Global Handwashing Day** जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय दिवसहरूलाई स्थानीय सरसफाइ अभियानसँग जोडेर मनाउने।
- **अनिवार्य हात धुने समय (Critical Handwashing Times):**
  - अनिवार्य रूपमा हात धुने समयको सूची
    १. खाना खानु अघि।
    २. खाना पकाउनु अघि।
    ३. शौचालय प्रयोग गरेपछि।
    ४. बालबालिकाको दिसा सफा गरेपछि।
    ५. बिरामी वा सुत्केरीलाई छोएपछि।
    ६. बच्चालाई दूध खुवाउनु अघि।
    ७. पशु वा फोहर वस्तु छोएपछि।
    ८. सार्वजनिक स्थलबाट फर्केपछि।

८. सेवा वितरण र समावेशिता

खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा नगरपालिकाको मौलिक जिम्मेवारी हो। सेवाको पहुँचमा समानता, शुल्क असुलीमा पारदर्शिता, विपन्न समुदायमा सहूलियत र निजी-साझेदारी मोडलमार्फत दिगोपन सुनिश्चित गर्न निम्न मापदण्ड तय गरिएको छ:

८.१ सबै वासिन्दामा पहुँच (Universal Access)

- नगरपालिकाभित्रका सबै वासिन्दाले सुरक्षित खानेपानी र सरसफाइ सेवामा पहुँच पाउनुपर्नेछ।
- सेवा आपूर्तिमा **भौगोलिक असमानता** (पहाडी-ग्रामीण बनाम शहरी क्षेत्र) र **सामाजिक असमानता** (सीमान्तकृत, अपांगता भएका व्यक्ति, महिला, बालबालिका, तेस्रो-लिंगी) न्यूनिकरण गर्न विशेष प्राथमिकता दिइनेछ।
- लक्ष्य:
  - घरधुरी स्तरमा सेवा पहुँच दर $\geq 90\%$ ।
  - विपन्न/सीमान्तकृत समुदायमा सेवा कवरेज = 900% प्राथमिकता।
- सेवा पहुँचको प्रमुख **सूचक (Indicator):**
  - "सुधारिएको आधारभूत खानेपानी सेवामा पहुँच पाउने घरधुरीको प्रतिशत"।
- लक्ष्य वर्ष:
  - २०८५ सम्म नगरपालिकाभित्र 900% घरधुरीलाई सुधारिएको आधारभूत खानेपानी सेवामा पहुँच।

८.२ महसूल निर्धारण (Tariff & Revenue)

- खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको शुल्क निर्धारण गर्दा **सार्वजनिक सुनुवाइ र सामुदायिक सहभागिता** अनिवार्य हुनेछ।
- शुल्क निर्धारणमा **"Ability to Pay"** सिद्धान्त लागू गरिनेछ, जसअनुसार:
  - सामान्य उपभोक्ताले तोकिएको शुल्क तिर्ने।
  - विपन्न, अपांगता भएका वा सीमान्तकृत समुदायलाई **सहूलियत वा आंशिक छुट** दिने।
- संकलित महसूलको आय-व्यय विवरणलाई **त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित** गरिनेछ।
- लक्ष्य:
  - महसूल संकलन दर $\geq 45\%$ ।
  - सहूलियत पाउने लक्षित समुदायको कवरेज दर 900% ।

८.३ सहुलियत/छुट व्यवस्था (Subsidy/Exemption)

- विपन्न तथा सीमान्तकृत परिवारलाई शुल्कमा छुट वा अनुदान।
- शौचालय निर्माण, पानीको पाइप जडान, वा ट्यांकी सुधारमा **सामग्री वा नगद सहयोग**।
- महिला, अपांगता भएका व्यक्ति तथा तेस्रो लिंगी समुदायलाई लक्षित विशेष कार्यक्रम सञ्चालन।

८.४ सेवा प्रदायकको जवाफदेहीता (Accountability of Service Providers)

- उपभोक्ता समिति, सहकारी वा निजी क्षेत्रका प्रदायकहरूले आफ्नो सेवा सञ्चालन पारदर्शी बनाउनुपर्नेछ।
- प्रत्येक प्रदायकले **वार्षिक प्रतिवेदन, शुल्क दर, आपूर्ति विवरण, गुणस्तर परीक्षण नतिजा** सार्वजनिक गर्नुपर्नेछ।
- ग्राहक गुनासो दर्ता तथा समाधान प्रणाली सञ्चालन गर्न अनिवार्य हुनेछ।
- लक्ष्य:
  - सेवा प्रदायकबाट वार्षिक विवरण प्रकाशन दर = १००%।
  - गुनासो समाधान दर $\geq$ ८०%।

८.५ PPP मोडल (Public-Private Partnership)

- नगरपालिकाले केही सेवामा **निजी क्षेत्र वा सहकारी संस्थालाई साझेदारी (PPP Model)** मार्फत संलग्न गराउनेछ।
- साझेदारी सेवामा समेत शुल्क निर्धारण, गुणस्तर परीक्षण र सामाजिक उत्तरदायित्वमा नगरपालिकाको प्रत्यक्ष नियमन रहनेछ।
- PPP मोडलमा **License/Permit प्रणाली** लागू गरिनेछ।
- लक्ष्य:
  - PPP मोडल अन्तर्गत सञ्चालनमा आएका सेवाको दर $\geq$ ३०% (जहाँ सम्भव)।
  - PPP सेवामा पनि महसूल निर्धारण प्रक्रिया पारदर्शी हुने।

९. संस्थागत व्यवस्था

खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संयन्त्र निर्माण, क्षमता विकास, र आपतकालीन तयारी सुनिश्चित गर्न नगरपालिकाले निम्न व्यवस्था गर्नेछ:

९.१ खानेपानी तथा सरसफाइ समिति (WASH Committee)

- नगरपालिकामा **WASH समिति** गठन गरिनेछ।
- संरचना:
  - वडा अध्यक्ष (Convenor)
  - प्राविधिक शाखा प्रतिनिधि
  - स्वास्थ्य शाखा प्रतिनिधि
  - महिला/विपन्न समुदायका प्रतिनिधि
  - उपभोक्ता समिति प्रतिनिधि
  - स्थानीय सरोकारवालाको सहभागिता
- समितिको भूमिका:

- खानेपानी तथा सरसफाइ नीतिहरूको कार्यान्वयनमा **समन्वय**
- उपभोक्ता समितिको गतिविधि अनुगमन र प्रतिवेदन संकलन।
- गुनासो व्यवस्थापन र समस्या समाधानमा सहजीकरण।
- स्रोत संरक्षण, सरसफाइ अभियान र सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालनमा सहयोग।

९.२ क्षमता विकास (Capacity Development)

- खानेपानी तथा सरसफाइ सेवामा संलग्न प्राविधिक, कर्मचारी, र उपभोक्ता समितिलाई नियमित तालिम दिइनेछ।
- तालिमका विषयहरू:
  - पानी गुणस्तर परीक्षण र Chlorination प्रक्रिया
  - पाइपलाइन, ट्यांकी, प्रशोधन संरचनाको सञ्चालन तथा मर्मत
  - फोहोर वर्गीकरण र Bio-medical Waste Management
  - आपतकालीन अवस्था व्यवस्थापन (Disaster Preparedness)
- सामुदायिक तालिम:
  - प्रत्येक वडामा कम्तीमा १ सामुदायिक तालिम/वर्ष।
  - आमा समूह, युवा क्लब र विद्यालयमार्फत व्यावहारिक तालिम सञ्चालन।
- लक्ष्य:
  - वार्षिक कम्तीमा २ वटा प्राविधिक तालिम कर्मचारी/समिति सदस्यका लागि।
  - प्रत्येक वडामा १ सामुदायिक तालिम/वर्ष।

९.३ आपतकालीन योजना (Emergency Response Plan)

- प्राकृतिक प्रकोप (भूकम्प, बाढी, पहिरो, सुख्खा) का बेला खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको निरन्तरता सुनिश्चित गर्न नगरपालिकाले आपतकालीन योजना तयार गर्नेछ।
- योजनामा समावेश हुने प्रमुख बुँदाहरू:
  - वैकल्पिक आपूर्ति: ट्यांकर, Mobile Treatment Units।
  - आकस्मिक Chlorination र पानी गुणस्तर परीक्षण।
  - असुरक्षित पानी प्रयोग नगर्न जनतालाई सचेत गराउने सूचना प्रणाली।
  - अस्थायी आवास वा राहत शिविरमा शौचालय र फोहोर व्यवस्थापनको व्यवस्था।
- **Mock Drill:**
  - WASH समितिद्वारा वार्षिक रूपमा कम्तीमा १ पटक आपतकालीन अभ्यास (Mock Drill) सञ्चालन।
- लक्ष्य:
  - आपतकालीन योजना उपलब्धता दर = १००%।
  - Mock Drill सम्पन्न दर $\geq$ १ पटक/वर्ष।

९.४ सामुदायिक महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHVs) को भूमिका

१. स्वच्छता र स्वास्थ्य शिक्षा

- घर-घरमा गई हात धुने पाँच महत्वपूर्ण समय (खाना खानु अघि, पकाउनु अघि, शौचालय प्रयोग पछि, बच्चाको दिसा सफा गरेपछि, रोगी/बालबालिकालाई छोएपछि) को अभ्यास गराउने।
- सुरक्षित खानेपानी भण्डारण र प्रयोग गर्ने तरिका सिकाउने (ढाकेको भाँडो, सुरक्षित धारा प्रयोग)।
- मासिक धर्म स्वच्छता (MHM) को महत्वबारे किशोरी र महिलालाई सचेत पार्ने।

२. सुधारिएको सरसफाइ अभ्यास प्रवर्द्धन

- घरधुरीमा चर्पी नभएका परिवारलाई चर्पी निर्माण गर्न प्रेरित गर्ने
- सुधारिएको चुल्हो/भेन्टिलेसन, सुरक्षित फोहोर व्यवस्थापन र पानी पुनःप्रयोगबारे जनचेतना जगाउने।
- बालमैत्री र अपांगमैत्री सरसफाइ संरचनाको आवश्यकता समुदायलाई बुझाउने।

३. अनुगमन र प्रतिवेदन

- वडाभित्रका घरधुरीहरूको WASH सूचक (चर्पी, हात धुने स्थान, सुरक्षित पानी) को स्थिति अभिलेख राख्ने।
- पानीजन्य रोग (झाडापखाला, हैजा, टाइफाइड) का घटनाहरू संकलन गरी स्वास्थ्य संस्था/नगरपालिकामा प्रतिवेदन गर्ने।

४. सहभागिता र सहजीकरण

- आमा समूह, महिला समूह र विद्यालय अभिभावकहरूसँग सहकार्य गरेर सरसफाइ अभियान (Clean-up Campaigns) मा नेतृत्व दिने।
- सार्वजनिक सुनुवाइ र सामाजिक लेखापरीक्षणमा समुदायको आवाज प्रस्तुत गर्ने।
- आपतकालीन अवस्थामा (महामारी, बाढी, भूकम्प) सुरक्षित पानी, Chlorination, हात धुने अभ्यासमा सचेतना दिने।

५. सूचक (Indicators)

- प्रत्येक वडामा सबै FCHVs लाई WASH तालिम दिने दर = १००%।
- हरेक घरधुरीमा वर्षमा कम्तीमा २ पटक WASH भ्रमण/परामर्श गर्ने दर $\geq ८०\%$ ।
- महिलामैत्री, अपांगमैत्री र बालमैत्री सरसफाइबारे जानकारी पाएका परिवारको प्रतिशत $\geq ७०\%$ ।

१०. अनुगमन र जवाफदेहीता

खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको कार्यान्वयनलाई दिगो, पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउन नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन र जवाफदेहीता सुनिश्चित गरिनेछ।

१०.१ कार्यसम्पादन सूचक (Key Performance Indicators – KPIs)

नगरपालिकाले खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको प्रभावकारिता मापन गर्न निम्न सूचकहरू प्रयोग गर्नेछः

कार्यसम्पादन सूचक (Key Performance Indicators – KPIs)

- सेवा पहुँच (Coverage): सुरक्षित खानेपानी र शौचालय सुविधा पाएका घरधुरीको %।
- गुणस्तर (Quality): राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्डअनुसार परीक्षण सफल दर।
- आपूर्ति निरन्तरता (Continuity): दैनिक आपूर्ति घण्टा/दिन र वितरण दबाबा।
- समावेशिता (Inclusiveness): विपन्न, महिला, अपांगता भएका, बालबालिका, तेस्रोलिंगी समुदायले पाएको सेवाको अनुपात।
- सरसफाइ व्यवस्थापन: फोहोर वर्गीकरण, Bio-medical Waste व्यवस्थापन, मासिक अभियान दर।

लक्ष्यः

- सेवा पहुँच $\geq ९०\%$
- गुणस्तर परीक्षण सफल दर $\geq ८०\%$
- आपूर्ति निरन्तरता ≥ ६ घण्टा/दिन
- विपन्न/सीमान्तकृत समुदायमा सेवा कवरेज = १००%

१०.२ अनुगमन समिति र प्रतिवेदन

- नगरपालिकाले अनुगमन समिति गठन गर्नेछ, जसमा वडा प्रतिनिधि, प्राविधिक शाखा, स्वास्थ्य शाखा र सरोकारवालाको सहभागिता रहनेछ।
- समितिले त्रैमासिक रूपमा अनुगमन गर्ने र प्रतिवेदन नगर कार्यपालिकामा पेस गर्ने।
- प्रतिवेदनमा सेवा स्तर, महसूल संकलन, गुनासो संख्या, सरसफाइ कार्यक्रम र सुधारका सिफारिस समावेश गरिनेछ।

- नगरपालिकाले वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी नगरसभामा प्रस्तुत गर्ने र **सार्वजनिक गर्ने**

लक्ष्य:

- त्रैमासिक अनुगमन प्रतिवेदन = ४/वर्ष
- वार्षिक प्रतिवेदन सार्वजनिक दर = १००%

१०.३ गुनासो व्यवस्थापन प्रणाली (Grievance Redressal Mechanism)

- प्रत्येक वडामा **गुनासो दर्ता किताब (Register Book)** राखिनेछ
- नगरपालिकाले **अनलाइन प्रणाली (Website, QR code)** र **फोन हेल्पलाइन** सञ्चालन गर्नेछ
- प्रत्येक गुनासोलाई **१५ दिनभित्र समाधान** गर्नुपर्नेछ
- समाधानको जानकारी सेवाग्राहीलाई **Notice Board, SMS** वा सार्वजनिक सूचना मार्फत दिइनेछ

लक्ष्य:

- गुनासो समाधान दर $\geq ८०\%$
- औसत समाधान समय ≤ १५ दिन

१०.४ दण्ड र पुरस्कार (Penalty & Incentive)

- **दण्ड (Penalty):**
  - मापदण्ड उल्लङ्घन गर्ने उपभोक्ता समिति वा सेवा प्रदायकलाई जरिवाना वा अनुमतिपत्र खारेज गर्न सकिनेछ
  - पानी गुणस्तरमा गम्भीर लापरबाही भएमा तुरुन्त सेवा स्थगित वा कारबाही गरिनेछ
- **पुरस्कार (Incentive):**
  - उत्कृष्ट सेवा दिने वडा, समिति वा संस्थालाई सार्वजनिक सम्मान, प्रमाणपत्र वा अतिरिक्त बजेट सहयोग
  - सरसफाइ अभियानमा उत्कृष्ट योगदान गर्ने समूह वा समुदायलाई विशेष सम्मान

लक्ष्य:

- उल्लङ्घनमा कारबाही कार्यान्वयन दर = १००%
- उत्कृष्ट सेवा प्रदायक वा समुदायलाई कम्तीमा १ पुरस्कार/वर्ष

११. वातावरणीय दिगोपन

खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा दीर्घकालीन रूपमा टिकाउ बनाउन वातावरणीय दिगोपन अत्यावश्यक छ। जलवायु परिवर्तनका प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्दै ऊर्जा दक्षता, वर्षा पानी संकलन, फोहोर पानी प्रशोधन र प्राकृतिक स्रोत संरक्षणलाई प्राथमिकतामा राखी नगरपालिकाले निम्न कार्यहरू अघि बढाउनेछ:

११.१ जलवायु सहनशील संरचना (Climate Resilient Infrastructure)

- पानी आपूर्ति र सरसफाइ संरचनालाई **भूकम्प, पहिरो, बाढी, सुख्खा** जस्ता प्राकृतिक जोखिमसँग सहनशील बनाउन प्राविधिक डिजाइन अनिवार्य
  - उच्च जोखिम भएका क्षेत्रमा पाइपलाइनलाई **Slope Protection** र ट्यांकीलाई **Earthquake Resistant Design** अपनाउने
  - वर्षा र सुख्खाको चरम उतार-चढावलाई ध्यानमा राखी **वैकल्पिक स्रोत (Rainwater Harvesting, Groundwater Recharge)** विकास गर्ने
- लक्ष्य: ३ वर्षभित्र कम्तीमा **३०% संरचना जलवायु-सहनशील** बनाउने

११.२ ऊर्जा दक्षता (Energy Efficiency)

- पानी पम्पिङ र प्रशोधन प्रणालीमा **Energy Efficient Pumps** प्रयोग गर्ने।
- वैकल्पिक उर्जा प्रयोगलाई प्राथमिकता दिने – जस्तै **Solar Powered Pumps, Solar-based Treatment Units**।
- ऊर्जा खर्च घटाउन नगरपालिका वा PPP मोडलमार्फत **सोलार ऊर्जा लगानी** प्रोत्साहन गर्ने।
लक्ष्य: ५ वर्षभित्र कम्तीमा **५०% प्रणालीमा नवीकरणीय ऊर्जा** प्रयोग।

११.३ वर्षा पानी संकलन (Rainwater Harvesting)

- नयाँ घर र सार्वजनिक भवन (विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, कार्यालय) मा वर्षा पानी संकलन प्रणाली अनिवार्य।
- संकलित पानीलाई **शौचालय फलस, सरसफाइ, बगैँचा सिंचाइ, निर्माण कार्य** मा पुनःप्रयोग गर्नुपर्नेछ।
- नगरपालिका भवन निर्माण अनुमति दिनु अघि वर्षा पानी संकलनको प्रावधानको पालना गरिएको/नगरेको जाँच गरिनेछ।
लक्ष्य: नयाँ भवनमा वर्षा पानी संकलन प्रणाली स्थापना दर = **१००%**।

११.४ फोहोर पानी प्रशोधन र पुनःप्रयोग (Wastewater Treatment & Reuse)

- **Untreated wastewater** नदी, खोल्सा वा जमिनमा नहाल्ने।
- ठूलो बस्ती/संस्थागत क्षेत्रमा सामूहिक ढल प्रशोधन प्रणाली (STP/DEWATS) स्थापना।
- प्रशोधित पानी कृषि, बगैँचा वा औद्योगिक प्रयोजनमा पुनःप्रयोग।
- औद्योगिक वा अस्पताल **Effluent** = **वन तथा वातावरण मन्त्रालयको मापदण्ड** अनुसार मात्र Sewer मा मिसाउन पाइने।

लक्ष्य: प्रशोधित फोहोर पानी पुनःप्रयोग दर $\geq ५०\%$ ।

Parameters (Annex/Table मा राख्ने):

- pH = 6.0 – 9.0
- TSS ≤ 60 mg/L
- BOD₅ ≤ 50 mg/L
- COD = Monitor & Report
- *E. coli* ≤ 1000 CFU/100 mL

Method: APHA 22nd Edition, ISO 5667 Sampling Standards।

११.५ स्रोत संरक्षण र हरियाली कार्यक्रम (Catchment Area Protection)

- पानीका मुहान, इनार, खोल्सा वरपर **५० मिटर Source Protection Zone** घोषणा।
- Catchment Area मा **रुख रोपण, हरियाली संरक्षण र प्रदूषण नियन्त्रण** कार्यक्रम सञ्चालन।
- सामुदायिक स्तरमा “**एक घर–एक रुख**” अभियान प्रवर्द्धना।
लक्ष्य: ५ वर्षभित्र Catchment Area हरियाली बढोत्तरी दर $\geq ३०\%$ ।

१२. विशेष क्षेत्रका लागि मापदण्ड

नगरपालिकाभित्रका विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सार्वजनिक स्थल, हाटबजार तथा पर्यटकीय स्थलहरूमा सामान्य मापदण्ड भन्दा उच्चस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधा अनिवार्य गरिनेछ। यी क्षेत्रहरू संवेदनशील समूह (बालबालिका, महिला, अपांगता भएका व्यक्ति, वृद्ध, तेस्रोलींगी) को बढी प्रयोग हुने स्थान भएकाले यहाँ विशेष मापदण्ड लागू गरिनेछ।

विशेष क्षेत्रमा लागू हुने मापदण्डले निम्न कुरा सुनिश्चित गर्नेछः

- सुरक्षित र निरन्तर खानेपानी आपूर्ति (विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, कार्यालय र सार्वजनिक स्थलमा)।
- समावेशी र पोषणमैत्री सुविधा (Nutrition Corner, स्तनपान कक्ष, बालमैत्री र अपांगमैत्री शौचालय, MHM सुविधा)।
- सार्वजनिक स्वास्थ्य र सरसफाइ (साबुन-पानी वा Alcohol-based sanitizer सहित हात धुने सुविधा, Bio-medical Waste Management, नियमित फोहोर संकलन र वर्गीकरण)।
- वातावरणीय दिगोपन (वर्षा पानी संकलन प्रणाली, हरियाली प्रवर्द्धन, फोहोर पुनःप्रयोग र सुरक्षित निपटान)।
- समान पहुँच र सुरक्षा (१०० प्रयोगकर्तामा १ शौचालय, अपांगमैत्री र तेस्रोलींगी-मैत्री संरचना, सुरक्षित सार्वजनिक स्थल)।

विशेष क्षेत्रका लागि खानेपानी तथा सरसफाइ मापदण्ड (Summary Table)

क्षेत्र / स्थान	न्यूनतम सुविधा	मापदण्ड	लक्ष्य (%)
विद्यालय (Schools)	सुरक्षित खानेपानी, शौचालय (छात्र/छात्रा छुट्टै), MHM सुविधा, हात धुने स्टेशन	<ul style="list-style-type: none"> • २५ विद्यार्थीमा १ शौचालय • MHM सुविधा (पानी, साबुन, Sanitary Pad Disposal) • बालमैत्री शौचालय • साबुनसहितको हात धुने स्टेशन 	१००% विद्यालयमा खानेपानी र शौचालय सुविधा
स्वास्थ्य संस्था (Health Facilities)	सुरक्षित खानेपानी, अपांगमैत्री शौचालय, Bio-medical Waste व्यवस्थापन, स्तनपान कक्ष	<ul style="list-style-type: none"> • सबै स्वास्थ्य संस्थामा सुरक्षित खानेपानी र हात धुने सुविधा • अपांगमैत्री शौचालय • Bio-medical Waste को सुरक्षित व्यवस्थापन (Incinerator/Autoclave) • स्तनपान कक्ष 	Bio-medical Waste सुरक्षित व्यवस्थापन $\geq$ ९०%
सार्वजनिक स्थल / हाटबजार / पर्यटकीय स्थल	सार्वजनिक शौचालय, हात धुने सुविधा, नियमित सरसफाइ	<ul style="list-style-type: none"> • १०० प्रयोगकर्तामा १ शौचालय • साबुनसहितको हात धुने सुविधा • नियमित सरसफाइ र फोहोर व्यवस्थापन 	$\geq$ ८०% सार्वजनिक स्थलमा शौचालय सुविधा
सार्वजनिक भवन / कार्यालय	Nutrition Corner, हात धुने सुविधा, बालमैत्री/अपांगमैत्री संरचना, वर्षा पानी संकलन	<ul style="list-style-type: none"> • Nutrition Corner स्थापना • स्तनपान कक्ष • अपांगमैत्री र बालमैत्री संरचना अनिवार्य • वर्षा पानी संकलन प्रणाली • फोहोरमैला वर्गीकरण (Organic/Inorganic) 	$\geq$ ७०% भवनमा Inclusive Facilities १००% नयाँ भवनमा Rainwater Harvesting
समावेशी सुविधा (Inclusive Facilities)	महिला, अपांग, तेस्रोलींगी मैत्री शौचालय	<ul style="list-style-type: none"> • महिला मैत्री शौचालय (MHM सहित) • अपांगमैत्री (Wheelchair accessible, Handrails) • तेस्रोलींगी-मैत्री शौचालय 	<ul style="list-style-type: none"> • अपांगमैत्री शौचालय $\geq$ ७०% • महिला मैत्री शौचालय = १००% (विद्यालय/स्वास्थ्य) • तेस्रोलींगी मैत्री $\geq$ ५०%

१३. समुदाय सहभागिता र सचेतना

खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको दिगोपन र प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्न **समुदायको सक्रिय सहभागिता** अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ। नगरपालिकाले सचेतना कार्यक्रमलाई नियमित र संस्थागत बनाउँदै, सरोकारवालासँग सहकार्यमा निम्न कार्यहरू गर्नेछः

१३.१ मासिक सरसफाइ अभियान (Clean-up Campaign)

- प्रत्येक वडामा मासिक रूपमा **सफाइ अभियान** सञ्चालन गरिनेछ।
- आमा समूह, युवा क्लब, विद्यालय, उपभोक्ता समिति र स्थानीय संघसंस्थाको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ।
- फोहोर संकलन, सडक तथा सार्वजनिक स्थल सरसफाइ, ढल सफा गर्ने, र समुदायलाई सफाइ अभ्यासमा संलग्न गराउने।
लक्ष्य: हरेक वडामा **१२ पटक/वर्ष** सरसफाइ अभियान सञ्चालना।

१३.२ पानी बचत अभियान (Water Conservation Campaign)

- **घरधुरी स्तरमा**: लीक रोकथाम, पानी पुनःप्रयोग (Reuse), र वर्षा पानी संकलन अभ्यासलाई प्रोत्साहना।
- **समुदाय स्तरमा**: “पानी बचाऔं-जीवन बचाऔं” जस्ता सामुदायिक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालना।
- **नगरपालिकाको भवन निर्माण अनुमतिमा वर्षा पानी संकलन अनिवार्य** प्रावधान कार्यान्वयन।
लक्ष्य: घरधुरीको कम्तीमा **६०% ले पानी बचत अभ्यास अपनाउने**।

१३.३ विद्यालय-आधारित सचेतना

- विद्यालयमा नियमित रूपमा स्वच्छता, सरसफाइ र पानी बचत सम्बन्धी पाठ्यक्रम/अभ्यास सञ्चालना।
- **World Water Day, Global Handwashing Day** जस्ता दिवसहरू विद्यालयस्तरमा मनाइने।
- विद्यार्थीलाई सरसफाइ अभियानमा स्वयंसेवकको रूपमा संलग्न गराइने।
लक्ष्य: विद्यालयस्तरमा वार्षिक कम्तीमा **२ प्रमुख दिवस** मनाउने।

१३.४ मिडिया र सामुदायिक मञ्च प्रयोग (Media & Community Platforms)

- स्थानीय रेडियो, अनलाइन पोर्टल, सामाजिक सञ्जालमार्फत खानेपानी र सरसफाइ सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम।
- सूचना बोर्ड, पोस्टर, पम्पलेट, होर्डिङ बोर्डमार्फत निरन्तर प्रचार-प्रसार।
- आमा समूह, क्लब, वडा सभा, तथा अन्य सामुदायिक समूहलाई सचेतना अभियानको माध्यमका रूपमा प्रयोग।
लक्ष्य: हरेक वर्ष कम्तीमा **२० वटा सचेतना कार्यक्रम** सञ्चालना।

१३.५ Feedback System

- समुदायबाट प्रत्यक्ष प्रतिक्रिया (Feedback) संकलन गर्न विभिन्न प्रणाली प्रयोगः
  - **QR Code** मार्फत अनलाइन सुझावा
  - **Suggestion Box** वडा कार्यालय र सार्वजनिक स्थलमा।
  - **Hotline/Helpdesk** नगरपालिकामा।
- संकलित सुझावहरूको विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने र सेवामा सुधारका लागि प्रयोग गर्ने।
लक्ष्य: प्राप्त Feedback समाधान दर $\geq 70\%$ ।

---

१४. कार्यान्वयन र बजेट

खानेपानी तथा सरसफाइ मापदण्डलाई व्यवहारमा प्रभावकारी रूपमा उतार्न **चरणबद्ध कार्यान्वयन योजना**, **स्थायी बजेट व्यवस्था**, र **पारदर्शी सार्वजनिक सूचना प्रणाली** आवश्यक हुन्छ। नगरपालिकाले यसलाई दिगो बनाउन निम्न प्रावधानहरू अवलम्बन गर्नेछः

१४.१ कार्यान्वयन योजना (Implementation Plan)

- यस मापदण्डमा समेटिएका प्रावधानहरूलाई **चरणबद्ध रूपमा कार्यान्वयन** गरिनेछ।
  - प्रत्येक कार्यक्रम वा गतिविधिका लागि स्पष्ट **समयसीमा**, **जिम्मेवार निकाय** र **अनुगमन संयन्त्र** तोकिनेछ।
  - वडा कार्यालय, उपभोक्ता समिति, र नगरपालिकाको प्राविधिक शाखाले समन्वय गरी कार्यान्वयन गर्ने।
  - प्राथमिकताका आधारमा **वार्षिक योजना** निर्माण गरिने र नगरपालिकाको **वार्षिक बजेटमा समावेश** गरिने।
लक्ष्यः
  - कार्यान्वयन योजना तयार गर्ने दर = **१००%**।
  - समयसीमा भित्र कार्य सम्पन्न दर $\geq$ **८०%**।
-

१४.२ बजेट व्यवस्थापन (Budget Management)

- कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बजेट निम्न स्रोतबाट परिचालन गरिनेछः
    - **स्थानीय स्रोत**: नगरपालिकाको आन्तरिक बजेट।
    - **सहलगानी**: उपभोक्ता समिति, सामुदायिक श्रमदान, सहकारी, PPP (Public-Private Partnership), NGO/INGO।
    - **अनुदान**: प्रदेश तथा संघीय सरकार, विकास साझेदार वा दातृ निकायबाट प्राप्त सहयोग।
  - बजेट उपयोगमा **पारदर्शिता** र **जवाफदेहीता** कायम गर्न **सार्वजनिक सुनुवाइ** र **सामाजिक लेखापरीक्षण** अनिवार्य गरिनेछ।
लक्ष्यः
  - वार्षिक बजेट खर्च दर $\geq$ **९०%**।
  - सहलगानी परियोजना संख्या $\geq$ **३/वर्ष**।
-

१४.३ खर्च विवरण प्रकाशन (Expenditure Transparency)

- खर्च विवरणलाई **त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित** गर्नुपर्नेछ।
  - प्रकाशनका माध्यमः
    - नगरपालिकाको वेबसाइट
    - वडा कार्यालयको सूचना पाटी
    - सार्वजनिक सुनुवाइ र सामुदायिक मञ्च
  - खर्च विवरणमा **आय-व्यय विवरण**, **स्रोत परिचालन**, **सहलगानी योगदान** स्पष्ट उल्लेख गरिनेछ।
-

१४.४ वार्षिक प्रतिवेदन (Annual Report)

- नगरपालिकाले प्रत्येक वर्ष **वार्षिक प्रतिवेदन** तयार गर्नेछ, जसमा कार्यान्वयनको अवस्था, उपलब्धि, चुनौती र सुधारका सिफारिसहरू समावेश हुनेछन्।
- प्रतिवेदन नगर कार्यपालिका मार्फत **नगरसभामा प्रस्तुत** गरिनेछ।

- प्रतिवेदनलाई सार्वजनिक गरी समुदायसँग छलफल गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।
लक्ष्य:
- वार्षिक प्रतिवेदन सार्वजनिक दर = १००%।

---

१५. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून, नीति, योजना तथा लक्ष्यहरूसँगको तादम्यता

यस अध्यायले सूर्योदय नगरपालिकाको खानेपानी तथा सरसफाइ मापदण्ड कसरी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता (SDGs), नेपालको संविधान, तथा राष्ट्रिय नीति-योजना-मार्गदर्शनहरूसँग मेल खान्छ भन्ने प्रमाणित गर्दछ। यसले मापदण्डलाई कानुनी हैसियत मात्र होइन, व्यवहारिक र रणनीतिक दृष्टिले पनि बलियो बनाउँछ।

तादम्यता सारांश तालिका अनुसूची ५ मा समावेश गरिएको छ।

---

१६. समीक्षा र संशोधन

नगरपालिकाको खानेपानी तथा सरसफाइ मापदण्डलाई समयानुकूल, व्यवहारिक र प्रभावकारी बनाउन नियमित समीक्षा र आवश्यक परिमार्जन अनिवार्य हुन्छ। यस प्रावधानले मापदण्डलाई बदलिँदो आवश्यकतासँग मेल खाने, कानुनी/नीतिगत नयाँ व्यवस्थासँग सुसंगत राख्ने र समुदायको अपेक्षा अनुरूप अद्यावधिक गर्ने सुनिश्चित गर्दछ।

१६.१ समीक्षा चक्र (Review Cycle)

- यो मापदण्डलाई प्रत्येक ३-५ वर्षमा अनिवार्य रूपमा समीक्षा गरिनेछ।
- समीक्षामा कार्यान्वयनको अवस्था, सेवा उपलब्धि, चुनौती, समुदायको प्रतिक्रिया र सिकाइहरू समावेश गरिनेछ।
लक्ष्य: समीक्षा चक्र = ३-५ वर्षमा १ पटक।

१६.२ आकस्मिक परिमार्जन (Emergency Revision)

- विशेष परिस्थिति (जस्तै: प्राकृतिक प्रकोप, महामारी, कानुनी/नीतिगत परिवर्तन वा नयाँ राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड जारी) मा आवश्यक परे तत्काल परिमार्जन गरिनेछ।
लक्ष्य: आकस्मिक परिस्थिति उत्पन्न भएमा १ वर्षभित्र परिमार्जन।

१६.३ सरोकारवालासँग परामर्श (Stakeholder Consultation)

- संशोधन वा अद्यावधिक गर्दा सरोकारवालाको सहभागिता अनिवार्य हुनेछ।
- सहभागी हुने निकायहरू:
  - नगरपालिका सम्बन्धित शाखा
  - वडा समिति
  - उपभोक्ता समिति
  - महिला समूह, युवा क्लब, समुदाय प्रतिनिधि
  - विद्यालय र स्वास्थ्य संस्था
  - निजी क्षेत्र, NGO/INGO, नागरिक समाज
- सार्वजनिक सुनुवाइ र छलफल मार्फत समुदायको सुझाव संकलन गरिनेछ।
लक्ष्य: परामर्श प्रक्रियामा सरोकारवालाको सहभागिता दर $\geq 70\%$ ।

१६.४ परिमार्जन अभिलेख (Amendment Record)

- प्रत्येक परिमार्जन वा अद्यावधिकलाई **Annex** मा अभिलेख राखिनेछ।
  - अभिलेखमा:
    - परिमार्जन नम्बर
    - मिति
    - परिमार्जनको कारण
    - मुख्य परिवर्तनहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिने।
  - संशोधित संस्करणलाई नगरपालिकाको वेबसाइट, सूचना बोर्ड र सार्वजनिक मञ्चमार्फत सार्वजनिक गरिनेछ।
लक्ष्य:
  - परिमार्जन अभिलेख राख्ने दर = १००%
  - संशोधित संस्करण सार्वजनिक दर = १००%
-

Annex-१: Drinking Water Quality Parameters

(राष्ट्रीय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड, २०७९ र WHO Guidelines अनुसार)

क्र.सं.	Parameter (पारामिटर)	Unit (एकाइ)	Permissible Limit (अनुमत सीमा)	Method of Analysis (APHA/ISO)
१	pH	pH Units	6.5 – 8.5	APHA 4500-H ⁺ B / ISO 10523
२	Total Dissolved Solids (TDS)	mg/L	≤ 1000	APHA 2540 C / ISO 7888
३	Turbidity	NTU	≤ 5	APHA 2130 B / ISO 7027
४	Fluoride (F ⁻)	mg/L	≤ 1.5	APHA 4500-F ⁻ D / ISO 10359
५	Chloride (Cl ⁻)	mg/L	≤ 250	APHA 4500-Cl ⁻ B / ISO 9297
६	Nitrate (NO ₃ ⁻)	mg/L	≤ 50	APHA 4500-NO ₃ ⁻ B / ISO 7890-3
७	Iron (Fe)	mg/L	≤ 0.3	APHA 3500-Fe B / ISO 6332
८	Arsenic (As)	mg/L	≤ 0.01	APHA 3114 B / ISO 11969
९	Residual Chlorine	mg/L	0.2 – 0.5 (at consumer point)	APHA 4500-Cl G / ISO 7393
१०	E. coli	CFU/100 mL	0 (Not Detectable)	APHA 9221 B,E / ISO 9308-1
११	Total Coliform	CFU/100 mL	0 (Not Detectable)	APHA 9221 B / ISO 9308-1

नोटहरू

- सबै Drinking Water Sample को परीक्षण न्यूनतम ६ महिना (Community level) वा त्रैमासिक (School, Health Institution) मा गर्नुपर्ने।
- Result सार्वजनिक सूचना बोर्ड वा नगरपालिकाको वेबसाइटमा अनिवार्य रूपमा राखिने।
- परीक्षण गर्दा **Sampling Method: ISO 5667 (1,2,3,10)** अनुसार नमुना सङ्कलन गर्नुपर्ने।

Annex-2: Wastewater Discharge Standards

(वन तथा वातावरण मन्त्रालय र APHA/ISO Methods अनुसार)

क्र.सं.	Parameter (पारामिटर)	Unit (एकाइ)	Maximum Permissible Limit (अत्यधिक सघनता सीमा)	Method of Analysis (APHA/ISO)
१	pH	Standard Units	6.0 – 9.0	APHA 4500-H ⁺ B / ISO 10523
२	Total Suspended Solids (TSS)	mg/L	≤ 60	APHA 2540 D / ISO 11923
३	Biological Oxygen Demand (BOD ₅ , 20°C)	mg/L	≤ 50	APHA 5210 B / ISO 5815-1
४	Chemical Oxygen Demand (COD)	mg/L	Monitor & Report only (No fixed limit)	APHA 5220 / ISO 6060
५	E. coli	CFU/100 mL	≤ 1000	APHA 9221 B,E / ISO 9308-1

नोटहरू

- **Sampling Method:** ISO 5667 series प्रयोग गरिनेछ:
  - ISO 5667-1: Sampling Program Design
  - ISO 5667-2: Sampling Techniques
  - ISO 5667-3: Sample Preservation & Handling
  - ISO 5667-10: Wastewater Sampling
- **Discharge Rule:**
  - असंशोधित (untreated) फोहोरपानी खोल्सा, नदी, ताल वा सार्वजनिक जग्गामा फाल्न निषेधा
  - अस्पताल/उद्योग/कारखानाबाट निस्कने फोहोरपानी वन तथा वातावरण मन्त्रालयले तोकेको मापदण्डअनुसार मात्र ढल प्रणालीमा मिसाउन पाइने।
- **Reuse Priority:** प्रशोधित फोहोरपानीलाई कृषि, बगैँचा वा औद्योगिक प्रयोजनमा प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ।

Annex-3: विशेष क्षेत्र मापदण्ड (Summary Table)

क्र.सं.	क्षेत्र (Sector)	न्यूनतम सुविधा (Minimum Facilities)	लक्ष्य/Indicator
१	विद्यालय (Schools)	<ul style="list-style-type: none"> सुरक्षित र निरन्तर खानेपानी आपूर्ति २५ विद्यार्थीमा १ शौचालय (छात्र/छात्रा छुट्टै) मासिक धर्म स्वच्छता (MHM) सुविधा: पानी, साबुन, Sanitary Pad Disposal बालमैत्री शौचालय र हात धुने स्टेशन अनिवार्य 	<ul style="list-style-type: none"> Drinking water & toilet coverage = 100% MHM सुविधा भएको विद्यालय $\geq$ 90%
२	स्वास्थ्य संस्था (Health Facilities)	<ul style="list-style-type: none"> सुरक्षित खानेपानी र हात धुने सुविधा अनिवार्य अपांगमैत्री शौचालय Bio-medical Waste Segregation (Sharp, Infectious, General) सुरक्षित निपटान (Incinerator, Autoclave, Deep Burial) स्तनपान कक्ष (Breastfeeding Room) 	<ul style="list-style-type: none"> Bio-medical Waste सुरक्षित व्यवस्थापन $\geq$ 90% अपांगमैत्री शौचालय उपलब्धता $\geq$ 70%
३	सार्वजनिक स्थल/हाटबजार/पर्यटकीय स्थल	<ul style="list-style-type: none"> १०० प्रयोगकर्तामा १ सार्वजनिक शौचालय साबुनसहित हात धुने सुविधा नियमित सफाइ र फोहोर संकलन वर्षा पानी संकलन प्रणाली 	<ul style="list-style-type: none"> सार्वजनिक स्थलमा Toilet coverage $\geq$ 80% सफाइ/फोहोर व्यवस्थापन दर $\geq$ 90%
४	सार्वजनिक भवन/कार्यालय	<ul style="list-style-type: none"> Nutrition Corner स्तनपान कक्ष बालमैत्री र अपांगमैत्री संरचना साबुन-पानी वा Alcohol-based sanitizer सहित हात धुने सुविधा फोहोर वर्गीकरण (Organic/Inorganic) वर्षा पानी संकलन अनिवार्य 	<ul style="list-style-type: none"> Nutrition Corner स्थापना भएका कार्यालय $\geq$ 50% Rainwater harvesting system $\geq$ 100% नयाँ भवनमा
५	समावेशी सुविधा (Inclusive Facilities)	<ul style="list-style-type: none"> महिला-मैत्री शौचालय (MHM सहित) अपांगमैत्री शौचालय (Wheelchair accessible, Handrails) तेस्रो-लिंगी-मैत्री Inclusive Toilet 	<ul style="list-style-type: none"> महिला-मैत्री Toilet Coverage = 100% विद्यालय/स्वास्थ्यमा अपांगमैत्री Toilet Coverage $\geq$ 70% Inclusive Toilet Coverage $\geq$ 50%

नोट:

- यी मापदण्डहरू “१२. विशेष क्षेत्रका लागि मापदण्ड” खण्डसँग सीधा सम्बन्धित छन्।
- Monitoring गर्दा Coverage %, Facility Availability, र Quality Standard Compliance सूचक प्रयोग गर्न सकिनेछ।

Annex-8: KPIs Monitoring Framework

क्र.सं.	सूचक (KPI)	परिभाषा / के मापन गर्ने?	डाटा स्रोत	आवधिकता (Frequency)	लक्ष्य (Target)
१	सेवा पहुँच (Service Coverage)	सुरक्षित खानेपानी सेवामा पहुँच पाएका घरधुरीको %	Household Survey, उपभोक्ता समिति प्रतिवेदन, MIS	वार्षिक	≥ ९०% (२०८२ सम्म) १००% (२०८५ सम्म)
२	शौचालय सुविधा (Toilet Coverage)	व्यवस्थित शौचालय भएको घरधुरीको %	Household Survey, WASH Committee Report	अर्धवार्षिक	≥ ९०% घरधुरी
३	पानी आपूर्ति निरन्तरता (Continuity of Supply)	दैनिक आपूर्ति घण्टा/दिन, वितरण दबाब	उपभोक्ता समिति Logbook, Monitoring Visit	त्रैमासिक	≥ ६ घण्टा/दिन, दबाब ≥ १ bar
४	पानीको गुणस्तर (Water Quality Compliance)	राष्ट्रिय Drinking Water Quality Standards अनुसार पास हुने नमूनाको %	Water Testing Lab Report, Municipality Records	त्रैमासिक	≥ ८०% नमूना पास
५	फोहोरपानी व्यवस्थापन (Wastewater Management)	प्रशोधन नगरी ढल/खोला/नदीमा मिसाइएको घटनाको संख्या	Environmental Monitoring Report, Ward Inspection	वार्षिक	० घटना
६	Bio-medical Waste सुरक्षित व्यवस्थापन	स्वास्थ्य संस्थामा Bio-medical Waste सुरक्षित निपटान दर (%)	Health Facility Self-Report, Field Inspection	अर्धवार्षिक	≥ ९०%
७	समावेशी पहुँच (Inclusiveness)	विपन्न, सीमान्तकृत, महिला, अपांगता भएका र तेस्रो लिंगी समुदायले पाएको सेवाको अनुपात	Household Survey, Ward Data	वार्षिक	१००% प्राथमिकता समूहले सेवा पाउने
८	महसूल संकलन दर (Revenue Collection Efficiency)	संकलित महसूल / तोकिएको महसूल × १००	Consumer Committee Financial Records	त्रैमासिक	≥ ८५%
९	गुनासो समाधान दर (Grievance Redressal)	१५ दिनभित्र समाधान गरिएका गुनासोहरूको %	Grievance Register, Online System	त्रैमासिक	≥ ८०%
१०	सरसफाइ अभियान (Sanitation Campaigns)	वडामा सञ्चालन भएका मासिक सरसफाइ अभियानको संख्या	Ward Committee Reports	मासिक	१२ पटक/वर्ष/वडा

क्र.सं.	सूचक (KPI)	परिभाषा / के मापन गर्ने?	डाटा स्रोत	आवधिकता (Frequency)	लक्ष्य (Target)
११	MHM सुविधा (Menstrual Hygiene Management)	विद्यालय/स्वास्थ्य संस्थामा MHM सुविधा भएको दर (%)	School & Health Facility Self- Assessment	वार्षिक	विद्यालयमा १००% स्वास्थ्यमा $\geq$ ८०%
१२	वर्षा पानी संकलन (Rainwater Harvesting Coverage)	नयाँ भवन/सार्वजनिक भवनमा Rainwater Harvesting भएको %	Building Permit Record, Field Verification	वार्षिक	नयाँ भवनमा १००%
१३	Catchment Area हरियाली (Green Coverage)	Source Protection Zone मा गरिएको रुख रोपण/हरियाली संरक्षण दर (%)	Environmental Monitoring, Ward Committee Report	वार्षिक	$\geq$ ३०% (५ वर्षभित्र)

 नोटहरू

- Monitoring मा **KPIs + Targets + Frequency** प्रष्ट राख्दा नगरपालिकाको अनुगमन रिपोर्टिङ ढाँचा (**M&E Framework**) तयार हुन्छ।
- सबै KPIs को मूल्याङ्कनलाई नगर कार्यपालिका वार्षिक प्रतिवेदन मा समावेश गर्नुपर्छ।

Annex-9: तादम्यता सारांश (Alignment with National & International Frameworks)

क्र.सं.	नीति/कानून/योजना	खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी प्रावधान	मापदण्डमा सम्बोधन भएको भाग
१	दिगो विकास लक्ष्य (SDGs 2016–2030)	<ul style="list-style-type: none"> • SDG ३.९.२: असुरक्षित खानेपानी/सरसफाइका कारण हुने मृत्यु दर घटाउने • SDG ४.क: विद्यालयमा बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गमैत्री संरचना • SDG ६.१: २०३० सम्म सबैलाई सुरक्षित खानेपानीमा पहुँच • SDG ६.२: २०३० सम्म सबैलाई सरसफाइमा पहुँच, खुला दिसा अन्त्य 	<ul style="list-style-type: none"> • ५.२ आपूर्ति • ६.१ शौचालय • १२.१ विद्यालय • १२.२ स्वास्थ्य संस्था
२	नेपालको संविधान, २०७२	<ul style="list-style-type: none"> • धारा ३०: स्वच्छ वातावरणमा बाँच्ने हक • धारा ३५(४): स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक • धारा ४४(१): उपभोक्ताको हक (गुणस्तरीय सेवा) 	<ul style="list-style-type: none"> • प्रस्तावना • ५.१ गुणस्तर • ५.२ आपूर्ति • ८.१ सबै वासिन्दामा पहुँच • १२ समावेशी सुविधा
३	खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्रगत विकास योजना (२०७३–२०८७)	<ul style="list-style-type: none"> • WASH सेवाको पहुँच विस्तार, सुशासन, एकीकरण र समन्वयमा जोड 	<ul style="list-style-type: none"> • ९.१ WASH समिति • ९.२ क्षमता विकास • १०. अनुगमन र जवाफदेहीता
४	१५औं योजना (२०७६/७७–२०८०/८१)	<ul style="list-style-type: none"> • सुरक्षित र सर्वसुलभ खानेपानी सेवा • आधारभूत सरसफाइ • वातावरणीय स्वच्छता • जलवायु अनुकूलन 	<ul style="list-style-type: none"> • १.१ वातावरणीय दिगोपन • ६.३ स्रोत संरक्षण • ७.३ फोहोर व्यवस्थापन
५	स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४	<ul style="list-style-type: none"> • दफा ११(२)(झ): स्वास्थ्य, सरसफाइ, पोषण नीति निर्माण • दफा ११(४)(ग.२): खानेपानी महसुल निर्धारण र व्यवस्थापन • दफा २४–२५: योजना संघीय/प्रदेश नीतिसँग मिलाएर बनाउनुपर्ने • दफा २६(घ): फोहोर प्रशोधन प्रणाली साझेदारीमा सञ्चालन गर्न सकिने • दफा ६२(२): सेवा शुल्क लगाउन सक्ने 	<ul style="list-style-type: none"> • ८.२ महसूल • ८.४ सेवा प्रदायकको जवाफदेहीता • ९. संस्थागत व्यवस्था • ११.४ फोहोरपानी प्रशोधन
६	पूर्ण सरसफाइ मार्गदर्शन, २०७३	<ul style="list-style-type: none"> • २०३० सम्म सबैका लागि पूर्ण सरसफाइ • घरधुरी, विद्यालय र स्वास्थ्य संस्थामा सुविधा • व्यवहार परिवर्तन र फोहोर पुनःप्रयोग 	<ul style="list-style-type: none"> • ७.५ स्वच्छता शिक्षा/अभियान • १२. विशेष क्षेत्र मापदण्ड
७	विद्यालय खानेपानी तथा सरसफाइ कार्यविधि, २०७४	<ul style="list-style-type: none"> • बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गमैत्री शौचालय • विद्यालयमा स्वच्छता शिक्षा र स्वमूल्याङ्कन प्रणाली 	<ul style="list-style-type: none"> • १२.१ विद्यालय
८	स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता मापदण्ड, २०७५	<ul style="list-style-type: none"> • स्वास्थ्य संस्थामा सुरक्षित खानेपानी, हात धुने सुविधा • शौचालय, सरसफाइ • Bio-medical Waste Management 	<ul style="list-style-type: none"> • १२.२ स्वास्थ्य संस्था